

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ ЕЗИКА НА КИЛИФАРЕВСКИЯ ОКТОИХ

500-годишнината на Килифаревския октоих¹ е подходящ повод да насочим погледа си към езика на този интересен среднобългарски паметник. За него пръв съобщава Тодор Плочев през 1958 г.² Десет години по-късно ръкописът е обект на текстологично и палеографско проучване³. В него се изказва предположението, че октоихът може да се отнесе към Килифаревския скрипторий - в него се откриват редица правописни особености, които го свързват с Търновската книжовна школа на Патриарх Евтимий. Стойността на паметника се увеличава от факта, че има безспорни данни за името на преписвача и годината на завършване на ръкописа: *Изъ сѣеннонокъ Хоѹ равъ Бѹиѣ трѹдих се о семъ, и съвръшихъм сѣ книга ѿ гласѣ въ лѣто 3 / = 1492/ -* приписка на л. 343а. В сравнение с другите октоиси в състава на Килифаревския октоих (който съдържа втората половина на осмогласника - от 5 до 8 глас) се откриват някои различия, които го отдалечават от по-новите печатни издания (напр. църковнославянските от 1857 и 1898 г.) и го сближават с октоиха на Кореси от 1573 г.⁴

В настоящата статия се спирам на някои характерни особености на ръкописа, които представляват интерес за историята на българския език.

ФОНЕТИКА

Ерови гласни

Килифаревският октоих е двуеров паметник. Въпреки измамливия понякога характер на ортографията, за което пише А. Вайан, когато говори за употребата на еровете⁵, все пак има достатъчно показателен материал за определяне на техните особености.

1. Смесване и изравняване на еровете. Еровите гласни с фонетична стойност (в средата на думата) стоят както на своите етимологични места, така и един вместо друг: *сѣдѣтель* 2а, *сѣвѣкѹпи сѣ* 13а, *сѣвѣрѹшнѣ* 15а, *вѣзашѣ* 2а, *мѣтъ* 1а, *мѣсть* 13а, *вѣзълнѣж* 11а (стб. *вѣзълнѣти*), *тѣмѣ* 18а /стб. *тѣма*/, *мѣглѣ* 33а, 52а /стб. *мѣгла*/, *агнѣца* 1а, *опѣкѣнѣ* 207а, *опѣкѣсте* 207б /стб. *опѣкѣти*/. В групите *рѣ/лѣ*, *рѣ/ль* между съгласни последователно еровата гласна стои след ликвидните, като по правило се

употребява голям ер както за етимологически голям ер, така и за етимологически малък ер: грънциа 1а, дръжавкѣ 6а, жрътва 14б, стръмленіе 15а, прѣкръпкѣ 15б, растръзавъ 15а, пѣкы 17б, прослъзи сѣ 193б, хлѣмн 195б. Срещат се обаче и случаи, когато това правило се нарушава: пѣтїѣ 2а и пѣтїѣ 11а, при корен мрът-: вѣсмрътїи 2а, мрътъвца 2б, мрътъвкѣ 11а, мрътїи 11а. Примерите показват изравняване на еровете по посока на големия ер.

Интересна е формата съчтанїа 11а /стб. съчетанїе/ - възникнала очевидно под влияние на облици с корен чѣт-.

2. Изпадане на слабите ерове. Процесът на изпадане на слабите ерове, завършил далече преди написването на нашия паметник, намира отражение и тук - примерите са както от коренни, така и от префиксални и суфиксални морфеми: многомъ 43а, законїа 53а, скровища 25б, постїиномъ 49б, источникъ 17б, конца 17б, творца 36а, наследїици 19а, животно 8б, везгрѣшно 9а, грѣховнаго 53а, свѣтоноснаа 37а, вѣозрачно 24а, истинныхъ 25б, вренными 5а, но колѣзнью 39а, колѣзньихъ 206а.

3. Вокализация на силните ерове. Ръкописът съдържа редица примери за вокализация на силните ерове, съответно на ѣ в о и на ѣ в е: вѣртопъ 209а, напослѣдокъ 10б, свитокъ 195а, любовїѣ 11б, вренными 5а, скрежетъ 17б, пѣтоносецъ 18б, 55а, наконецъ 2б, щецъ 207а, трислѣнечїи 25а.

4. В резултат на ерова епентеза групата вѣ между съгласни гласи вѣ^б, например: процѣкѣ 33а, процѣкѣтѣ 58б, мрътъвца 2б. В същата посока се развива тази група и в състава на суфикса -с/тъвнѣ: вѣстѣвнѣ 53а, мрътѣвнѣ 52а, единствѣно 5б, нечюкѣстѣвнѣ 6а, вѣщѣст' внѣ 30б, невѣщѣст' внѣ 30б. /Срв. подобно предаване у Григорий Цамблак - в "Мъчение на Йоан Нови"⁷, "Похвално слово за Евтимий"⁸, "Житие на Стефан Дечански"⁹.

Носови гласни

В Килифаревския октоих се употребяват графемите за двете носови гласни - ж и ѡ със стремеж те да се поставят на техните етимологични места: вѣдж 31а, гѣвѣ 38б, застѣпленїе 5а, ждїи 13а, гажвнѣкѣ 3а, голѣвце 1а, пѣчинѣ 6а, кѣпїно 8а, помѣнѣ 1а /1л.ед.ч./; началнїка 2б, зачѣла 11а, шкѣла 2а, вѣгопрѣдїи 1а, клѣтѣ 9а. Заедно с това обаче под влияние на живото произношение в ръкописа са отразени характерните насоки в развоя на тези две гласни:

1. Смесване на носовките е. а/ Писане на ж вместо ѡ: жзыка 57а, жзыкѣскаго 57а, /покрай ѡзыкѣ 2а/, пѣтїи нашеж 3б, дароуж 3б /сег. деят. прич. им. п. ед. ч. м. р./, не темнїи 213б, пожѣтїа 17б, из неж 19а, лютыхъ 23а, /род. п. ед. ч. ж. р./: Интересен е примерът пощѣди мѡ 37а, където ж е поправено на ѡ от ръката на монах Евгений: б/ Писане на ѡ вместо ж: ѡтровы 32б покрай жтровка 33а, вѣгожтровокѣ 3б, ѡглѣмн 23а, ѡжнїкы 3б, вѣгожѣла 9а,

сѣлѣ 213б, славѣ 20а /л. ед.ч./, люковѣ 11б, плѣтѣ 11а /твор. п. ед. ч./

Вин. п. ед. ч. на прилагателните и причастията има характерното среднобългарско окончание - ѣ: вѣтъкѣ 11а, повѣдѣ 9а, идолскѣ 13а, зрѣшѣ 5а, приносѣшѣ 1а. Съвсем рядко се среща в тази позиция и - ѣж: дрѣвѣж 3б.

2. Д е н а з а л и з а ц и я. В говора, който отразява Килифаревският октоих, носовите гласни вече имат фонетична стойност съответно ж - ъ, и љ - е, което намира израз в писането на ерова гласна вместо ж и обратно и в писането на є вместо љ и обратно: пригѣшиє сѣ 2а, тѣчамѣ 23а, 38а, покрай тѣчѣ 5бб, ѣстѣ 2б, наред с ѣстѣ на същия лист: распѣтѣ 3б, 61б, 200б, но и распѣтѣ 201а, воує 22б /вин.п.мн.ч./, скѣтѣм 21а, прѣестѣ 200а, прѣтѣ твоего 38а, радѣє сѣ 42б /сег. деят. прич. им. п. ед. ч. м. р./, поставлен 213б /също/ явлен сѣ 3а /също/, трѣсаашѣ /имперфект 3л. ед. ч.: мѣн твое...власѣ трѣсаашѣ 39б/, трѣдѣх сѣ /в приписката на л. 343а/. Резултат от смесването на носовките са форми като моє вм. моѣж: възведѣ ис тѣлѣ жизнь моє 21б, посѣши 25а покрай поѣших 25а, плачѣши 27а.

Съюзът нѣ последователно се пише с ж: нѣ.

Я т о в а т а г л а с н а /ѣ/ се пази добре на своите етимологични места: свѣтоу 2б, проповѣди 1а, проповѣдѣ сѣ 2а, сѣгѣшеніємѣ 2а. Често се среща писане на ѣ вместо етимологично я: в Р./В.п. на jо-склонение - изкавителѣ 40б, конѣ 41б, садителѣ 48а, сѣдѣтелѣ 48а, както и в им. п. ед. ч. при ja-склонение - земѣ 44б.

С я т о в а г л а с н а се пише и думата ѣстѣшица.

Е р ы общо взето се пази на етимологичните си места - в коренни срѣчки и във флексията. Заедно с това се срещат примери за изравняването на тази гласна с и: изыде 11а, изыдѣте 2а, заграды 21б /повел. накл. 2л. ед. ч./ - с ы вместо и, както и обратната замяна: скръши /род. п. ед. ч./ 38а, коншин 194а.

Африкатът s се разграничава от з. Пише се наред с примери като свѣзды 20б, помози 35б, възжесѣ 194а, ѡгрѣши 21а, кишѣ 2а, също така и в случаи, когато не е налице резултат от палатализация: свѣръ 35б, просѣвѣши 1а, снѣжителѣ 13а.

Между съгласните з и р се развива епентетично д, но последователно: раздрѣшѣшѣмоу 2б, раздрѣши сѣ 9а, но - издрѣши 23а.

А с и м и л а ц и о н н и п р о ц е с и. В ръкописа намира място асимилацията на звучните съгласни, попаднали в положение пред беззвучни: процѣте 48б, процѣтѣшаго 16б, ташкаго 23а. В октоиха е регистрирана и новата форма от ногѣть с к: ногѣтѣм 22б¹⁰.

В предлозите и префиксите, завършващи на з пред беззвучни съгласни, се срещат случаи с възстановено з: вѣстѣлесных 14а, из чѣкѣ 14а, вѣстѣмене 29а, покрай вѣстѣмене 15а, и вѣстѣмене 36а.

Епентетичното л се пази добре: земѣ 44б, колѣвѣма 24б, но се срещат единични примери за неговото изпускане: сѣмѣшѣши 13б, сѣзвѣноу 201б.

Групата *zm-* се явява и в облика *zъm-/zъm-*: *zъmъскы* 21а, *zъmъш* /им. п. ед. ч./ 35а наред със *zmъa* 53б, 193а /род. п. ед. ч./.

Като резултат от редукия на неударено *с* в групата *ср* от *рх* между съгласни можем да тълкуваме примера *начнштанми* 5б.

Йотацията в Килифаревския октоих общо взето се пренебрегва: *непорочнаа* 12а, *тлкъна* 12а, *сѣдѣка* 39а.

МОРФОЛОГИЯ

Съществителни и прилагателни

При съществителните в общи линии се пазят старобългарските окончания, но заедно с това са налице характерни промени, резултат от взаимодействието на отделните склонитбени типове. В дат. п. ед. ч. при *jo-*основи се настанява окончанието *-ски*: *раски* 3б. В им. п. мн. ч. при старите *jo-*основи наблюдаваме окончание *-с*: *испльнителе* 44б, *сурсе* 42а. В род. п. мн. ч. покрай редовното окончание *-ен* /*заповѣден* 31б, *кръкен* 201б/ срещаме окончание *-ни* и за думи от стара *a-*основа: *суетни* 215б. За твор. п. мн. ч. се обобщава окончание *-ми*: *грѣхми* 190а, 197а, *гвоздьми* 201а, *источникми* 194а, *тесенми* 195а, *прѣгрѣшенми* 216б, *ванстанми* 191а, *дѣланми* 38а, *окращеніамн* 194б, *пѣлми* 195б, *сластми* 195б, *скръкъми* 197а, *волкън* 'ми 195б, *кръкъми* 201б. В местен п. мн. ч. виждаме окончанието *-охъ*: *на рамох* 59б. В зват. п. ед. ч. лексемата *слово* приема окончание *-с* от *o-*основи, когато е персонифицирана: *слове кѣш* 192а, *слове кѣпѣх* ти 36а. В обикновеното си значение 'дума' обаче се пази старата флексия: *словесы* 34б /твор. п. мн. ч./ В зват. п. мн. ч. при думи от *jo-*склонение срещаме окончание *-ске*: *враческе* 214а.

Прилагателните не показват съществени отклонения от среднобългарската норма. Така в р. п. ед. ч. се предпочита стегнатото окончание *-аго*: *истиннаго* 17а, *щедраго* 39а, *лютаго* 49б, *свѣтлаго* 47а. Същото се отнася и до причастията: *простершаго* 13б. В дат. п. ед. ч. се налага окончанието *-ому* както за прилагателните, така и за причастията: *слакномъ* 12б, *бесконечномъ* 48б, *страшноомъ* 48б, *тлкъшномъ* 12а, *сѣздакшному* 13б.

В Килифаревския октоих срещаме и новото притежателно местоимение за Зл. ед. ч. *сговъ*: *сгово кѣткнсе* *кѣпѣщенсе* 213а, *сговѣкми* *моанткми* 38а.

ГЛАГОЛ

Глаголната система в общи линии следва старинните норми, но допуска появата на нови елементи. Така в сегашно време за 1л.мн.ч. при атематичните глаголи се настанява окончание *-мы*: *есмы* 212б, *имамы* 19б, 197а. В Зл. мн. ч. при III спрежение срещаме окончанието *-атъ* /*шзавѣат* *са* 23а/, а

при IV спрежение -жтъ /слоужѣт 256/. Тук намира отражение както смесването на носовките, така и процесът за изравняване на окончанията в Зл.мн.ч.

В аорист Зл.мн.ч. в повечето случаи се пази старото окончание -шѣ: вѣрѣтоша 15а, текшоа 15а, оудншоа 22а; примерите с -шж са по-редки: прокъзѣвѣстншж 12а. Среща се и формата с рефлекс на ѡ в ѣ: вѣоушише 215б.

В повелително наклонение наред с обикновените възникни 37а, оцѣсти 37а, очисти 38а срещаме и възпѣи 37а - за 2л.ед.ч. и възпѣимъ 19б - за 1л.мн.ч., където и е лигатура от є и и. Това може да се тълкува като израз на тенденцията към изравняване на окончанията при различните спрежения.

При минало деятелно причастие на глаголите от IV спрежение са предпочитани старинните образувания на -к: сътворѣ 5а, прѣстѣпѣаше 15б, съхранше 51а, наслаждѣше са 1а, вѣплѣшѣа 214а, породѣшѣа 1а, вѣогащѣше сѡ 1а, вѣставѣа 15б, но и оставишѣ 17б., облажишѣ 13а, макар и рядко.

СИНТАКСИС

В областта на синтаксиса се следват старобългарските норми, но заедно с това решително се проявяват новите тенденции, характерни за среднобългарския период.

Дателният притежателен падеж е широко застъпен с множество примери, които се отнасят както до неодушевени предмети, така и до живи същества: изважителъ мнрѣ 3а, раздѣлителъ водѣ 3а, слоужителъ чюдесы 3а, щѣкшенѣе грѣхом 3б, равни житѣла сътворѣа 3б, сѣненѣе людем своим 10б, нашимъ прѣгрѣшенѣемъ раздѣшенѣе 55б, оставленѣе прѣгрѣшенѣемъ момъ 214б, /дароуи/ прѣгрѣшенѣемъ прошенѣе 214б. Родителен падеж в тази функция се среща рядко: съгрѣшенѣа дѣшъ моеж 214б, недѣгы дѣшъ нашихъ 216а.

Кратките дателни форми на личните местоимения започват да изместват притежателните прилагателни. Наред с примери като твое трндѣевное вѣстанѣе 3б, твое трндѣевное вѣскѣненѣе 10а, срещаме трндѣевное ти вѣстанѣе 10а, вѣжтвное ти разоумѣвъ съмотренѣе 10б, сѣсахъ сѡ дѣце мѣтвож ти 11а, на сѣненѣе людемъ си 22а.

Дативус абсолютус е обикнатата конструкция, която в повечето случаи следва старобългарската норма: сѣдѣи сѣдѣщюу и аѣгломъ прѣдстожѣшемъ трѣвѣ гласѣщи /тук не лигатура от є и и/ и пламенн горѣщюу 19б; дрѣво къ олю възведе текѣ распеншомоу сѡ хѣ 199а; вѣанкы прѣдѣнтѣе. покаянѣа ко възгласилъ еси пѣнь дѣшамъ шпоустѣвшѣимъ 197б: вѣплѣше прѣтѣа вѣчѣе. копѣемъ сѣоу вѣзвеноу ти вѣвшюу 201б; сѣе мон оугашаемъ на крѣтѣ вѣсѣщюу ти. ѣтѣа дѣаа вѣплѣше 204б. В ръкописа се срещат и примери, които свидетелстват за разколебаване на самостоятелната дателна синтаagma: зѣыми владнѣвшѣимъ 197б; някъде виждаме и точно следване на гръцкия оригинал с генитивус абсолютус: текѣ вѣплѣшѣи ша сѡ сѣса хѣ 3а.

Конструкцията дативус кум инфинитиво също е добре застъпена: сѣти сѧ нам 52а; извакити сѧ раком ти 198б.

Обща форма на съчетанието сѧ книга - в именителен падеж вместо винителен наблюдаваме в цитираната в началото приписка: съвъръшихом сѧ книга 343а.

В областта на с л о в о р е д а се следва много близко гръцкият оригинал. За ръкописа са характерни инверсията, изнасянето на преден план на прекия обект, дистантното разположение на определението спрямо определяемото. Ето и някои примери: како тѧ еуренское множество. на кѣтѣ распѣти їсе осѣди безаконное 39а; нашъ образъ обновити хотѧ 39б; свѣтлоє повѣдѣ носѧ нма 50а; попалѣхшѧ ма извакити геены 56а; и хоѣ крѣпкож ѡнци локковѧ дѣж прнѣвѣзасте 195а; тѣчамн мѣтвъ твоихъ николає мѣдрє. вѣсѣхъ нас напои сѣца 217а.

Л Е К С И К А

В лексикално отношение Килифаревският октоих се отличава с голямо богатство и разнообразие. Тук срещаме както известните от старобългарски паметници лексеми, така и редица други, незафиксирани в тях¹¹. Ще се спра накратко именно на втората категория, като дам съответните думи в контекст, от който може да се изведе тяхната семантика.

вѣрительнѣ полємихѣс 'враждебен, неприятелски, противен': закласте вѣрительныя вѣсы 32а. Думата не е зафиксирана в речниците на Миклошич и Срезневски. Употребява я Григорий Цамблак в "Похвално слово за Евтимий" в значение 'борчески'.

вѣмѣстнище хѣрѣон 'място, убежище, прибежище, дом': мѣти ненскоусомѣжнаа дѣо вѣѣ. прѣѣтннище несѣтѣрѣпнимаго. вѣмѣстнище недоувѣдомаго, съдѣтелѣк своего 197 б.

вѣтрѣно істѣио 'корабно платно': вѣтрѣномъ вѣперимъ вѣткѣнаго страха дѣжъ корабль 32а. С това значение думата се среща в Манасиевата хроника.

гнилостъ сапрѣа 'гнилост, гнилота, смрад': оуставилихъ сѧ зловѣк гнилостъ 55б. Тук наблюдаваме преносна употреба. Същата дума фигурира и в Пандектите на Антиох от ХІв.

дѣно пѣмѣнѣ 'дъно': вѣ доувѣ дѣнѣ 201 а. Тази лексема се среща и в словата на Григорий Низианзин от ХІв.

дѣлателнище єрѣасѣрѣон 'работилница': дѣлателнище вѣсѣкѣкого безаконѣа 209 а,б.

єретичѣствовати 'последовател съм на някаква ерес': красота цѣковѣнаа... єжже вѣсєгда сѣсан мѣтвѣмн сн. вѣсѣкѣкѣмъ воура єретичѣствовѣщихъ 190б: съвѣкѣты бездѣкѣны єретичѣствовѣщихъ 55а.

исходатанѣствовати мєситєѣѣѣ 'измолвам, изпросвам, заслужавам': исходатанѣствовѣще вѣтѣвноє наслажденѣє 203б.

маннѣ νεῦμα 'махване, кимване': манѣсм ти на земень опразъ прѣложи
с.л. 212а: манѣсм же къ вѣтвномъ вѣтвнннъ вышше. вѣгы сѣкроушнште безвожннѣ
212а.

мѣжѣстѣвокатн ἀνδρίζω 'показвам се мъжествен, действам
мъжествено, доблестно': ннзложнкъ пѣтък вѣжнн н мѣжѣстѣвокакъ на ннх свѣтѣннѣ
192а.

мѣтънѣ θολερός 'мътен, мръсен, кален': ѿ мѣтъннх грѣхоннх кодъ 36а.
Думата е употребена и в Панд. Ант. XI в. в преносно значение: молнтѣхъ
мѣтъннѣ.

нантннѣ εἰσβολή 'пристигане, пришествие, поява; внушение': нантнѣсмъ
вѣтвнннм 2026.

напѣжнн теῖνω 'опѣна, обтегна': напѣжъ вѣтвннн лѣжъ 526.

окалатн μόλυνω 'окалям, изкалям, изцапам': окалаѣх одеждѣ 27 а.

окалаѣннѣ 'окалян, изкалян, мръсен' /прен./: окалаѣннн лѣжъ подвнжъ
на молѣжъ 356. Това прилагателно е образувано от причастието окалаѣнѣ,
получено от глагола окалатн. Не е отбелязано в речниците на Миклошич и
Срезневски.

оладѣктн χερσεύω 'остана необработен /за земя/, изсъхна': оладѣкшжѣ
зсмаѣ 211а. Тук глаголт е употребен в своето пряко значение, докато в
следващия пример е налице преносна употреба: оладѣкшжѣ днѣжъ мож
плодноснжъ покажн 26а, 376. В класическите старобългарски паметници няма
изобщо дума с този корен. Речникът на Чехословашката АН посочва ладина
от Григорович. паримейник. Срв. у Ст. Младенов ледина 'нивище'.
/Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, С.,
1941/.

прнѣтнннѣ πανδοχεῖον, δοχεῖον 'място, убежище, прибежище, приют'.
Тази лексема тук е в синонимна употреба с вѣмѣстнннѣ /Вж. там
иллюстративния пример !/.

рѣсннн χρῶσσοί обикн. мн.ч. 'ресни': рѣсннн златннн вѣшовѣрадѣканнѣ
одрѣканнѣ къ истннннѣ 54а.

стрѣганнн ξεσμός 'стѣргане, стѣргане /мъчение/': стрѣганнѣ оудѣм 2036.

стрѣкланнн τὸξευμα 'стреляне, стрелба с лѣкъ': стрѣклѣннѣсмъ стѣнн трѣклѣннѣ
же н пожданнѣ. закласте вѣрнтелннѣ вѣснн 32а.

пожданнн ἀνοχή 'изчакване, отлагане' /вж. примера при стрѣкланннѣ/.

оуврачскатн ἰατρέω 'лекувам, излекувам': оуврачкнн ми многнѣ стрѣоупн
2146.

чѣрнѣстѣ μελανία 'чернота, чернилка': мож прѣсвѣтннѣ омраченнѣ днѣжъ
стрѣтен чѣрнѣстнѣжъ 52а.

С л о ж н и д у м и. Съществен дял от лексиката на Килифаревския
октоих съставляват сложните думи - калки от грѣцки. Тяхната структура
следва познатите ни от старобългарските паметници модели. Преди всичко
прави впечатление големият брой композити, които не са зафиксирани в

речника на Садник-Айцетмюлер. Ще се спра на тези лексеми като интересен материал за българската историческа лексикология. От съображения за краткост само посочвам съответните думи (в нормализиран вид) и при- веждам минимален контекст за илюстрация на значението.

БЛАГОЛѢПНО бѣголъпно хѣы раны носаше 576, **БЛАГОПЛОДНЪ** бѣгоплоднымъ си словесы 33а, **БЛАГОРОДСТВО** бѣгородство твоего сѣца 326, **БЛАГОУГОДЕНЪ** бѣгоугодны бѣи 211а, **БЛАГОУТИШЕНЪ** прѣстанѣше бѣгоутишное 31а, **БЛАГОЧАДЕНЪ** бѣгочаднаа авлакъща бѣгоплоднымъ си словесы 33а, **БЛАГОЖТРОВЕНЪ** слава многома бѣгожтровою твоєма 43а, **БЛАГОЖТРОВЕНЪ** бѣгожтровне бѣ 56.

БОГОВИДЕНЪ манѣсѣмъ же къ вѣтвномъ бѣовидни вышѣ 212а, **БОГОГЛАГОЛИВЪ** бѣгоглаголивши аѣланъ гѣи 212б, **БОГОДѢЛЕНЪ** бѣгодѣльнымъ сѣанѣи хѣ бѣ. вѣтно прѣстѣнакъ сѣи 226, **БОГОЗАРЕНЪ** бѣозарнаа дѣо 47а, **БОГОЗРАЧНО** бѣозрачно шкланжа ми дѣиъ прѣсвѣтитѣ 24а, **БОГОМЪДРНО** и того ногамѣ сѣпрастѣ бѣмъдрѣно. к нѣоу бѣголъпно идѣше 205б, **БОГОНАЧАЛЕНЪ** слоугы бѣоначала сѣктодательнаго 21а, **БОГОНЕВѢСТА** мѣткож вѣтвномъ нас оуцедри бѣоневѣсто 204б, **БОГОРАДОВАНЕНЪ** вѣссѣтаа дѣо бѣорадованнаа 5а, 34а, **БОГОРАЗУМЕНЪ** бѣоразумѣнишии мѣнци 44б, **БОГОРОДИТЕЛЬНИЦА** бѣородителнице ѣтаа 34б, **БОГОСВѢТЛА** сѣктнаниче бѣосвѣтакъшии 56а.

ВЕЛИКОМЪЧЕНИКЪ великомѣници хѣи 33б, **ВСЕБЛАГОГОВѢНО** вѣсвѣблагговѣно шѣ стожѣтѣ аѣганъ 24а, **ВСЕБЛАЖЕНЪ** николае вѣсвѣжене 57а, **ВСЕБОЛѢЗЕНЪ** вѣсвѣболѣзнымъ мжкы 214а, **ВСЕДѢИСТВЕНЪ** вѣсвѣдѣствнымъ и вѣтвнымъ дѣомъ 213а, **ВСЕДѢТЕЛЬ** тебѣ вѣсвѣдетелю...отроци поахъ 25а, **ВСЕЗЛОДѢИСТВО** вражѣе вѣсвѣзлѣдѣиство 52б, **ВСЕЛЮБЕЗЕНЪ** снѣ мои вѣселюбезныи 39а, **ВСЕКРЪСТЕНЪ** вѣсвѣкрѣтносѣ оржжѣе 58б, **ВСЕМЪДРУ** оуцѣнии вѣсемъдрыхъ 56б, **ВСЕНЕПОРЪЧЕНЪ** агньче вѣсенепоръчныи 39б, **ВСЕОМРАЧЕНЪ** дѣи. мож. стѣтми житѣа вѣсеомраченъ 209б, **ВСЕПѢТЪ** вѣсвѣпѣтаа дѣво 25а, **ВСЕСВѢТЛА** облаче вѣсвѣсвѣтаыи 56б, **ВСЕСЛАВЕНЪ** вѣсвѣславныхъ аѣлаъ 56б, **ВСЕСВАТЪ** вѣссѣтаа дѣо нас помилѣоуи 5а, **ВСЕСИЛЕНЪ** вѣссѣсиленъ вѣ 28б, вѣссѣсѣтрѣе единѣе 38а, вѣссѣсианымъ си словомъ 213а, **ВСЕХВАЛЕНЪ** вѣсвѣсхваляни стѣраци

42а, **ВСЕСЧЪСТЫНЪ** късесчъстныи мѡлваи 34а, **ВСЕЦАРЬ** їсе късецѣю 41б,
ВСЕЩЕДУРЪ къе късещедуркѣи 39б, **ВЪНЬЦЕНОСЪЦЪ** цѣю вѣнцѣносеци прѣдстаете 21б.

ДАЪГОТРЪПЪКЪИВЪНЪ трѣпкѣице даъготрѣпкѣице 194б,

ДОУШЕТАЪНЪНЪ дѣштѣкѣнаго змѣа 215а.

ЖИВОДАВЪЦЪ сѣссѣнїю вѣнж живодавца роднаа еси нам 12б, **ЖИВОНАЧАЛЪИИЕ**

сѣтѣи дѣомъ живоначалаа 8б, **ЖИВОНАЧАЛЪНЪ** живоначалыи рѣкы 193а.

ЗВЪЗДОБАНСТАНИИЕ звѣздобанстанїи иже вѣгонрѣмѣтѣных мѣтѣкы 50б.

ЗЕМНОРОДЪНЪ земнородни вѣице стѣтѣрѣщи 26а, земнородныи клѣтѣкы 41а.

ЗАКОНПРОЪСТЪПЪНИКЪ законпрѣстѣпѣнїици иже жизнь мѡлваижа оуранѣках

31а, **ЗАКОНПРОЪСТЪПЪНЪ** суренскыи сѣворъ законпрѣстѣпѣнныи 41б.

ЗЪЛОВОНИИЕ законїа грѣховнаго 53а, **ЗЪЛОДЪИСТВИИЕ** злодѣиствѣа

лѣкѣаго 53б, **ЗЪЛОМЪДРЪНЪ** зломѣдрѣных ересе 50а, **ЗЪЛОНАЧАЛЪНЪ** извѣкѣице

зловначалнаго врага 18б, **ЗЪЛОСМРАДЪНЪ** страсти злосмрадныи 54б,

ЗЪЛОЧЪСТИВЪ арїа злочѣстїаго 57а.

ИНОПЛЕМЪНЪНЪ ѡзыкы иноплемѣнныи 59б.

МИРОДРЪЖЪЦЪ миродрѣжѣе хѣу 59б, **МЪНЪИНОСЪЦЪ** дѣгѣт мѣнѣиносѣцѣ

16б, **МОУДНОЪАЗЫЧЪНЪ** моудножычноу и гжгнїкоу 207а, **МЪНОГОВИДЪНЪ** мжкы

многовїдныи 210а, **МЪНОГОМЪЛОСТИВЪ** многомѣлостївѣ вѣ 5а, 24а,

МЪНОГОСВЪТЪЛЪ сѣице многосвѣтѣае 34б, **МЪНОГОПЪСТЕНЪНЪ** многопѣстѣныи

мжкы 24а.

НЕБЕСОКОВАНЪ нѣсокѡванїи мечи 21а, **НЕНСКОУСОВРАЧЪНЪ** ненскоусѡврачѣных

нѣкѣсти 3а.

ПЛОДНОСИТИ плодѡносїте подвїгѡположнїкоу хѣу 24б, **ПЛОДНОСЪНЪ**

вїнограда плодѡносна 41б, **ПЪТЪНОСЪЦЪ** пѣтѣносецѣ іако мѣрдѣ. кѣтѣ и страсть нас

радїи прѣеть 18б, **ПОВЪДНОСЪНЪ** повѣдѡноснѣкы мѣкы 31а, **ПОВЪДНОСЪЦЪ**

нѡвѡскѣжѣ лѣсть оупразнїша и повѣдѡносїи гѣвнїша сѣ 58б, **ПОДВИГОПОЛОЖЪНИКЪ**

подвїгѡположнїкоу хѣу 24б, **ПРАВΟΣЛАВЪНЪ** правослѣвнѣи оутѣрѣжденїе ты быеть

21б, **ПРЪКЪОВЕЗНАЧАЛЪНЪ** прѣкѡвѣсзначѣлнѡмоу оїѡу 208б, **ПРЪВОДАТЪНЪ**

ВАНСТАНІЕ ПРЪВОДАТНАГО СВЪТЪОДАНІА 526, ПРЪВОДАТНЫМИ СІАНІИ 24а,
ПРЪВОЗЪДАНІЕ АДАМА ПРЪВОЗДАНАГО 386, ПРЪВОСВЪТЪИ ПРЪВОСВЪТЪИМИ
РАЖДАЕМИ СВЪТОМ 21а, ПРЪВОПРЪВЪТОЛНИКЪ МИРЪИМЪ ПРЪВОПРЪВЪТОЛНИКЪ БЫВЪ
НИКОЛАЕ 546.

РАВНОАНГЕЛЪИ АНЦИ МІНЧЪСТІИ...РАВНОАГГАНІИ ВЪША 31а,

РЪКОВОДИТЕЛНИЦА ТЫ КО ВЪСЪЕМЪ ССИ ПРЪВЪСТАТЕЛНИЦА И РЪКОВОДИТЕЛНИЦА 2016,

РЪКОПОЛОЖЕНІЕ ДАЖДЪ ЧТАА ВЪСЪЕМЪ НАМЪ РЪКОПОЛОЖЕНІА 205а.

САМОДРЪЖАВЪИ САМОДРЪЖАВЕН КО СЫИ 86, СВЪТЪОВИДЪИ СВЪТЪОВИДЪИИ
ОБЛАКЪ 366, СВЪТЪОДАТЕЛЪИ СЛОУГЫ ВЪОЧАЧАІА СВЪТЪОДАТЕЛНАГО 21а,

СВЪТЪОЗАРЪИ ДВЕРИ СВЪТЪОЗАРЪИ 47а, СВЪТЪОЛТИИ ЧТНА СВЪТЪОЛТИА 236,

СТРАСТОПОЛОЖНИКЪ СТРАСТОПОЛОЖНИКОУ ЕДИННОМУ ПОВЪДОТВОРЦЪ ХОУ БОУ 2006,

СЛОВОПОЛОЖЕНІЕ ПОМЪШАКЪЖ СТРАШНОЕ СЛОВОПОЛОЖЕНІЕ 176.

ТРИСВЪТЪА ТРИСВЪТЪАМИ ЗАРЪИ 24а, ТРИСИАНЪИ НАОУЧАЕТЪ СЪ ЕДИННОГО
ГЪСТКА ТРИСИАННОЕ ДАНІА 5а, ТРИСЛЪИЧЪИ ТРИСЛЪИЧЪИИ ЗАРИ 25а, ЕДИНИЦЕ

ТРИСЛЪИЧНАА 56, ТРЪВАЛЪИЕНІЕ ТРЪВАЛЪИЕНІЕ ОВОУРЕВАЕТЪ ШЧААНІА 296,

ТРЪИНОСОСЪИ ТРЪИНОСОСЪИИ СЪИМЪ СУРЕНСЪИИ 9а, ТЪЛЕТВОРЪИ СТРАСТИ
ТЪЛЕТВОРЪИИ 37а.

ОУМОВРЪДЪНО ВЪПАДЪ СЪ ОУМОВРЪДЪНО ОКААНЪИИ ВЪ РАЗКОНИКЪИ 214а.

ХЪТРОДЪИСТЪИИ ВЪЖЪИМЪ ХЪТРОДЪИСТЪИЕМЪ 566.

ЧИНОНАЧАЛЪИ ИКНАГО ЧИНОНАЧАЛА 23а.

Посочените особености в областта на фонетиката, морфологията, синтаксиса и лексиката показват голямата важност на Килифаревския октоих за историята на българския език. От една страна, те потвърждават и доказват с нови данни тенденциите в различните области на езика. От друга страна, в ръкописа се откриват неизвестни от другите паметници факти, които разширяват нашите представи за езиковите процеси в средно-българския период. Заедно с това паметникът е добра илюстрация за характеристиката на Килифаревския скрипторий. Всичко това ни дава основание да поставим въпроса за бъдещото издание (фототипно или наборно) на Килифаревския октоих.

БЕЛЕЖКИ

¹ ОДА - Велико Търново, фонд 805-К, арх.ед. №1.

² Т.Д.Плочев. Новооткрити старобългарски ръкописи в Килифаревския манастир. - Известия на института за българска литература, 1958,6, с. 277-279.

³ А.Давидов. Килифаревският октоих /Съдържание и палеографски особености на ръкописа/. - Трудове на ВПИ "Братя Кирил и Методий", В.Търново, том IV, 17, 1966/67 г., С., 1968, с. 501-537.

⁴ А.Давидов. Цит.съч., с.533.

⁵ A.Vaillant. Manuel du vieux slave. T. I. Grammaire. Paris, 1948,р.38.

⁶ Вж. К.Мирчев. Историческа граматика на българския език. С., 1978, с. 147-148. Срв. Н.Boissin. Le Manassés moyen bulgare, étude linguistique. Paris, 1946, р.15.

⁷ П.Русев, А.Давидов. Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература. С., 1966, с.130.

⁸ П.Русев, И.Гълъбов, А.Давидов, Г.Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971 /докластъкъснъ, чкъвкстъкъснъ/.

⁹ А.Давидов, Г.Данчев, Н.Дончева-Панайотова, П.Ковачева, Т.Генчева. Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак. С., 1983 г., с. 31.

¹⁰ К. Мирчев. Цит. съч., с. 158.

¹¹ Става дума за лексеми от т.нар. класически старобългарски паметници, от които е извлечен лексикалният материал в речника на Садник-Айцетмюлер - L.Sadnik und R.Aitzetmüller, Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten. Heidelberg, 1955.